

РОМАНДА АССОЦИАТИВ СЮЖЕТ
АССОЦИАТИВНЫЙ СЮЖЕТ В РОМАНЕ
ASSOCIATIVE PLOT IN THE NOVEL

З.Раҳимов¹, Д.Фуломов²

¹ З.Раҳимов

— ФарДУ доценти, филология фанлари номзоди.

² Д.Фуломов

— ФарДУ магистранти

Аннотация

Мақолада роман сюжети қурилишининг ассоциатив шакли, роман жанрида унинг ўзига хос хусусиятлари ёритилган. Ассоциатив сюжет усули орқали қурилган романларда конфликт, уларнинг ўзига хослиги мисоллар ёрдамида таҳлилга тортилган.

Аннотация

В статье раскрывается ассоциативная форма сюжета романа, его особенности в жанре романа. Конфликт в романах, построенный на основе метода ассоциативного сюжета, его своеобразие анализируется с помощью примеров.

Annotation

The article reveals the associative form of the plot of the novel, its features in the genre of the novel. The conflict in novels is based on the method of associative plot, its specificity is analyzed through examples.

Таянч сўз ва иборалар: роман, ассоциация, сюжет, кечинмалар, ўй-хаёллар, хотира, тасаввурлар оқими, эпик ривоят, конфликт.

Ключевые слова и выражения: роман, ассоциация, сюжет, переживания, мысли, память, поток представлений, эпическое повествование, конфликт.

Keywords and expressions: novel, association, plot, experiences, thoughts, memory, flow of imagination, epic narration, conflict.

Роман — доимий ривожланиш ва ҳаракатдаги, рус адабиётшуноси М.Бахтин тили билан айтганда: “Шаклланаётган ва ҳали тайёр бўлиб улгурмаган жанрдир” [1,447]. Табиийки, вақт ўтиши сайин унинг янги хусусиятлари, шакллари пайдо бўлмоқда. Бошқача қилиб айтганда, “Ҳозирги роман ўзининг ички имкониятлари, моҳияти ва эҳтиросларини рўёбга чиқариш йўлида зарур бўлган барча адабий жанрлар ҳамда бошқа “изм”ларни ҳайрон қоларли даражада ташналик билан қаърига тортаётган чангсўрғичга ўхшайди” [2,7]. Худди шундай, ўзбек романчилиги ҳам турли хил шакл ва усулларда намоён бўлмоқда. Улардан бири — роман сюжети қурилишининг “ассоциатив” шаклидир. Хўш “ассоциация” нима, сюжетнинг бундай усулда қурилишининг ўзига хос жиҳатлари нимада?

Ассоциация — психология ва фалсафада — шахснинг онгида акс эттирилган ва унинг хотирасида сақланадиган индивидуал воқеалар, фактлар, нарсалар ёки ҳодисалар ўртасидаги табиий равишда юзага келадиган боғлиқлик. А ва Б руҳий ҳодисалар ўртасида

ассоциатив боғлиқлик мавжуд бўлса, А ҳодисанинг онгда пайдо бўлиши табиий равишда Б ҳодисасининг пайдо бўлишига олиб келади [3].

Эндиликда, романларда асосий масала воқеалар, инсон ҳаёти тасвирланиб қолмасдан, инсоннинг ўй-хаёллари, кечинмалари таасуротлари, тасаввурлари, атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга муносабати, ассоциацияларини тасвирлаш етакчи ўринга чиқмоқда. “Ҳозирги ўқувчи воқеаларнинг ўзидан ҳам кўпроқ унинг қаҳрамонлар руҳига таъсири орқали тасвирлашни маъқул кўриб, қабул қилмоқда” [4,152]. Эпик ривоянинг таркибига чуқурроқ кириб бораётган “ассоциатив” сюжет қурилиши, инсонни ҳар томонлама, таҳлил қилиш, унинг қалби, хис-туйғуларини чуқурроқ хис этиш имконини бермоқда.

Ўзбек адабиётида, хусусан, ўзбек романларида ассоциатив сюжет хусусиятлари, умуман олганда, сюжет қурилишининг ассоциатив усули ҳақида гап борганда, энг аввало, адабиётшунос олим А.Раҳимовнинг бекиёс меҳнатини таъкидлаб ўтиш керак.

Жумладан, олимнинг “Ўзбек романи поэтикаси” (сюжет ва конфликт) мавзусидаги докторлик диссертацияси бу борада алоҳида қимматга эга.

Ассоциатив сюжет асосига қурилган асарларда, - деб ёзади адабиётшунос А.Раҳимов, - асосий сюжетни воқеалар оқими эмас, қаҳрамоннинг ташқи ҳодисаларга реакцияси, ассоциациялари, шу муносабат билан унинг онгида, қалбида оққан кечинмалар, ўй-хаёллар, хотиралар силсиласи ташкил этади” [5,107-108].

Ассоциатив сюжетда хотира ва тасаввурга кенг ўрин берилади. Ҳикоячилик вазифаси персонажга юкланиб, муаллиф тингловчига айланади. Воқеалар хотиралар, тасаввурлар воситасида кечади, бу эса табиий ҳолда ривоя жараёни, асарда содир бўлётган воқеалар тасвирини, ҳикоя характерини ўзгартириб юборди. Сюжетнинг бундай қурилиши, Г.Маркеснинг “Ҳокими мутлақнинг ҳаёт шони”, М.Шолоховнинг “Инсон тақдири”, А.Чаковскийнинг “Ғалаба”, Н.Думбадзенинг “Абадий қонуни” сингари асарлар учун характерлидир.

Ассоциатив сюжетнинг заминини ташкил қилувчи тасаввурлар оқими XX аср бошларида – М.Пруст (“Йўқотилган вақтни излаб”), Ж.Жойс (“Улисс”), М.Горкий (“Клим Самгимнинг ҳаёти”) каби кўп томли монументал асарларда кашф этилди [5,114].

Сюжетнинг бундай қурилиши хусусиятлари Ч.Айтматов “Асрга татиғулик кун”, Ойбекнинг “Болалик”, “Қутлуғ қон”, О.Ёкубовнинг “Кўҳна дунё”, С.Анорбоевнинг “Умр”, Мурод Муҳаммад Дўстнинг “Ғалатепага қайтиш”, С.Айнийнинг “Қуллар”, А.Мухторнинг “Давр менинг тақдиримда”, “Чинор”, П.Қодировнинг “Мерос”, М.Мансуровнинг “Мангу жанг”, Ў.Ҳошимовнинг “Икки эшик орасида”, Ў.Умарбеков “Ёз ёмғири” сингари асарлар учун характерлидир.

Ассоциатив сюжет асосига қурилган романлар конфликтда ҳам бир мунча ўзига хосликни кўришимиз мумкин. Эндиликда,

қаҳрамонлар онгида туйғулар кураши, ички коллизиялар шаклида берилади.

А.Раҳимов таъкидлаганидек, “конфликтни қаҳрамон онгида кечган қарама-қарши туйғулар кураши ёхуд қарама-қарши кучлар курашининг қаҳрамон қалбида акс-садоси сифатида бериш ассоциатив романлар учун характерли хусусиятлардандир” [5]. Дарҳақиқат, А.Қодирийнинг “Уткан кунлар” романидаги Отабекнинг, Ў.Умарбековнинг “Ёз ёмғири” қиссасидаги Раҳим Саидовнинг, “Одам бўлиш қийин” романидаги Абдулланинг онгида кечган туйғулар кураши, қалбида ўтган кечинмалар тўқнашуви бунинг исботидир.

Доимий ривожланишда бўлган жанр – романда, эндиликда, асосий сюжетни воқеалар оқими эмас, ундаги персонажларнинг ташқи муҳитга нисбатан муносабати, реакцияси, унинг натижасида қалбида пайдо бўлган хис, кечинма, туйғулар, онгида пайдо бўлган ўй-хаёллари, қисқача қилиб айтганда, ассоциацияси ташкил этмоқда. Сюжетнинг бу каби инсон ички дунёсига кўчиши шахснинг руҳий оламига қизиқишнинг кучайиши натижаси бўлиб, бу романнинг янада таъсирчанлигини, романда лиризмни кучайтирди. Қаҳрамон психологияси юқори планга чиқиб борди. Табиийки, бу романда тасвирланган воқеаларнинг ташқи эпик ҳолатининг йўқолишига олиб келиши мумкин эди, аслида эса аксинча бўлиб чиқди. Ассоциатив сюжет қурилиши роман жанрига воқеаларнинг ташқи эпик ҳолатини ички ҳаракат ёрдамида очишдек катта имкониятни тақдим этди. Натижада, эпик воқеалар ички кечинмалар билан бойиди. Шунингдек, муаллиф ҳам шунчаки кузатувчи бўлиб қолмасдан, тингловчи ва дардқашга айланди. Бу эса ўз навбатида ривоя усулига бир мунча ўзгаришлар олиб келди. Бир овозли ривоя ўрнини полифоник ифода ва тасвир эгаллаб, муаллиф, персонаж ҳикоячилар тили орқали уларнинг ўй-хаёллари, фикрлари, муносабатлари берилмоқда.

Адабиётлар:

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975.
2. Думбадзе Н. Возвращение Одиссея, – Тбилиси, 1983.
3. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%81%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%B%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>
4. Қайумов Л. Аср ва наср, – Т., 1975.
5. Раҳимов А. Ўзбек романи поэтикаси, Филол. фанлари д-ри дис..., – Фарғона, 1993.

(Тақризчи: А.Сабирдинов – филология фанлари доктори).